

Handen in vochtige bedden ...

Een schets van de artsenij in *Madame Bovary*

Sofie Vandamme & Arko Oderwald

Madame Bovary, dat Flaubert in 1857 publiceerde, beschrijft hoe een jonge vrouw, Emma Bovary, ten onder gaat aan haar ongeremde verlangens. Emma trouwt de plattelandsdokter, Charles Bovary, in de hoop een opwindend en afwisselend leven te gaan leiden. Dat soort leven kan de middelmatige arts haar niet geven. Ze wordt misnoegd en raakt gedeprimeerd. Hopeloos op zoek naar liefde, stort ze zich in de armen van minnaars. Bovendien compenseert ze haar verlangen met een buitensporige koopwoede. Ze werkt zich steeds dieper in de schulden totdat het bankroet dreigt. Wanneer zij geen uitweg meer ziet pleegt ze zelfmoord door arsenicum te slikken. Ze overlijdt na een afschuwelijke doodstrijd.

In de marge van deze dramatische lotgevallen van Emma Bovary, biedt de roman ook voor de hedendaagse lezer interessante informatie over de toenmalige medische praktijk. Enkele scènes over Charles Bovary illustreren de gebruiken in de plattelandsgeneeskunde en de hiërarchie in de artsenstand. Daarnaast schetst Flaubert in de sterfscène van Emma een kritisch beeld van de medische stand en plaatst hij enkele scherpe kanttekeningen bij medische vooruitgang.

Officier de santé

Flaubert stelt in dit boek de artsenpraktijk voor in een klein Normandisch dorp, halverwege de negentiende eeuw. Door het lezen van dit boek, komt de lezer een en ander te weten over de medische praktijk van de plattelandsdokter, Charles Bovary.

Charles is een 'officier de santé', een plattelandsarts die een verkorte driejarige medische opleiding heeft gevolgd. Deze vorm van tweederangs medische scholing werd aan het eind van de 18e eeuw ingevoerd. Ze moest de bevoegdheden van de chirurgijnen duidelijker afbakenen en op die manier misbruiken voorkomen. De 'officier de santé' mocht alleen de meest elementaire medische handelingen uitvoeren zoals aderlatingen of gebroken benen spalken. Een dergelijke vorm van 'huis-tuin-en-keuken-geneeskunde' zoals Charles Bovary beoefent, heeft weinig met de medische wetenschap te maken:

Charles reed in weer en wind de landwegen af. Hij at omeletten bij de boeren aan tafel, stak zijn handen in vochtige bedden, kreeg bij aderlatingen de lauwe straal in zijn gezicht, beluisterde het gereutel, keurde de inhoud van potten, stroopte heel wat vuil ondergoed op. (...) Zijn sterkste kanten waren keelontstekingen en borstkwalen. Omdat hij heel bang was zijn patiënten de dood in te jagen, schreef Charles hun eigenlijk alleen maar kalmerende drankjes voor, zo nu en dan een braakmiddel, voetbaden of bloedzuigers.

Flaubert verwijst naar medische methodes zoals aderlatingen of dieet die eigenlijk halverwege de negentiende eeuw al achterhaald zijn. Op die manier geeft Flaubert te kennen dat een dergelijke medische praktijk oubollig, ouderwets en vooral amateu-

ristisch is. Dat is echter niet de reputatie die Charles zich aanmeet. De inrichting van zijn artsenkabinet bijvoorbeeld, verraadt zijn inspanning om de schijn van wetenschappelijkheid hoog te houden:

...En op de smalle schoorsteenmantel blonk een pendule met de kop van Hippocrates tussen twee verzilverde kandelaars met ovale bollen.

Aan de andere kant van de gang van Charles' spreekkamer, een klein vertrek, ongeveer zes stappen breed, met een tafel, drie stoelen en een bureaufauteuil. Het *Lexicon der Medische Wetenschappen* [*De Dictionnaire des sciences médicales in de Franse uitgave, SV*], nog niet opengesneden, maar met banden die danig hadden geleden van alle veilingen die ze hadden meegemaakt, vulde vrijwel geheel de zes planken van een vurenhouten boekenkast.

Charles' tweedehandse *Dictionnaire des sciences médicales*, hét medische referentiewerk in de 19e eeuw, is nog niet opengesneden. Het is slechts een statussymbool dat hij niet echt gebruikt bij het uitoefenen van zijn vak. De 'echte' medische wetenschap zoals die beschreven is in de onaangeroerde bladzijden van het medisch lexicon, is niet aan Charles besteed. Toch blijft hij geloven in zijn wetenschappelijke capaciteiten. Daarom neemt hij een abonnement op een vakblad, *De Bijenkorf der medicijnen*. Bij het lezen, zo meldt ons Flaubert, sukkelde hij keer op keer weer in slaap met 'het hoofd tussen de handen'.

Niettegenstaande Charles' geringe intellectuele capaciteiten, laat hij zich op bepaald moment verleiden tot een experimentele operatie van de horrelvoet van de stalknecht Hippolyte. Het initiatief daarvoor komt van Charles' buurman en antagonist in het verhaal, de apotheker Homais. De 'patriottistische' Homais denkt daarmee het land te kunnen dienen. Hij wil met een wetenschappelijk experiment zijn onbenullige dorp Yonville op de kaart zetten, naast het echte wetenschappelijke centrum Parijs. Charles echter slaagt er ternauwernood in om bij de voorbereiding van de operatie de verschillende soorten horrelvoeten van elkaar te onderscheiden:

Avond in, avond uit zat hij, met zijn hoofd in zijn handen, verdiept in dit geschrift. Terwijl hij horrelvoeten, klompvoeten en paardenvoeten bestudeerde: strephokatapodie, strephendopodie en strephexopodie (...), benevens de strephydopodie en de strephanopodie....

Hoewel Charles de tekst over het experiment van de horrelvoet niet begrijpt, waagt hij zich onder druk van zijn vrouw en van zijn buurman Homais aan die onderneming. De strephododische operatie waarbij de achillespees wordt doorgesneden, verloopt voorspoedig. Achteraf wordt het been van Hippolyte ingeklemd in een speciaal voor dit doel ontworpen toestel. Het experiment lijkt in eerste instantie geslaagd. Hippolyte krijgt echter koudvuur. En Bovary kan hem geen andere remedie voorstellen dan een oeverloos medelijden en een zwaar dieet. De 'wetenschap die de natuur overwonnen had', lijkt hier alsnog verslagen.

Omdat Hippolytes toestand zienderogen achteruit gaat, wordt de dokter Carnivet erbij gehaald. Carnivet is wel een echte arts, een 'doctor in de medicijnen'. Hij is wars van elke wetenschappelijke pretentie maar hij is vooral een man van ervaring. Het krachtdadige optreden van Carnivet leidt ertoe dat het been van de doodzieke Hippolyte, onder massale dorpsbelangstelling, wordt geamputeerd. Op het moment dat de

ijzingwekkende kreet van Hippolyte door het dorp weergalmt, komt Charles tot de ontvullende vaststelling dat hij het hele zaakje misschien wel verkeerd begrepen heeft. Samen met het been van Hippolyte is ook de reputatie van Charles Bovary voorgoed verloren.

Flaubert geeft in *Madame Bovary* een min of meer realistisch beeld van het leven van een plattelandsarts. Hij beschrijft de alledaagse kwaaltjes en de kwellingen waarmee een dergelijke arts te maken kreeg. Typische medische handelingen zoals de aderlating of het spalken van een gebroken been worden uitvoerig beschreven. Ook de kleine kanten van dat artsenbestaan komen in het verhaal aan bod. Zo lezen we hoe de plattelandsarts tot vervelens toe bedankt wordt met kalkoenen en andere betalingen in natura. We zien hoe hij 's avonds afgepeigerd van het hotsen in de koets over weiden en velden, in slaap valt na de maaltijd. We komen te weten hoe hij allerlei middeltjes als valeriaan, kamferbladen en mosterdkompressen voorschrijft omdat hij echte medicatie niet durft toe te dienen. We zien hoe hij in zijn naïviteit en goedgelovigheid ten onder gaat aan de moordende concurrentie van zijn buurman, de apotheker.

Kortom, Flaubert beschrijft de 'officier de santé' als een hardwerkend medisch manusje van alles. Niettegenstaande zijn inspanningen kan hij financieel nauwelijks rondkomen en geniet hij weinig maatschappelijke erkenning. In de horrelvoetscène laat Flaubert zien hoe de plattelandsarts vanuit die ambigue semi-medische status, zich toch laat verleiden tot een operatie waarvoor hij niet bevoegd is. Dergelijke experimentele ondernemingen waren voor deze categorie artsen bij wet verboden omdat ze uitdrukkelijk tot de bevoegdheid van 'echte' dokters behoorden. Wanneer aan het licht zou komen dat een 'officier de santé' dergelijke praktijken uitvoerde, riskeerde hij schorsing. Vandaar dat Charles de zaak in der minne probeert te regelen door voor Hippolyte twee kunstbenen te kopen.

Dat weinig positieve beeld dat Flaubert van de plattelandsdokter schetst, komt overeen met het maatschappelijke beeld van de 'officier de santé' halverwege de negentiende eeuw. Dat negatieve imago ontstond doordat het medische beroep in de loop van de negentiende eeuw een ander aanzijn gekregen had. Niet alleen nam het aantal artsen zienderogen toe, maar ook het prestige van het beroep verhoogde. Dit stond in schril contrast met de tweederangs opleiding en de weinige bevoegdheden die aan een 'officier de santé' werden toebedeeld. In de loop van de negentiende eeuw ontstond er een steeds grotere kloof tussen de 'officiers de santé' en de 'echte', professionele artsen. Uiteindelijk werd er in 1847 een eerste poging ondernomen om deze lagere klasse van beroepsuitoefenaars te verbieden. Hoewel deze categorie plattelandsartsen pas tegen het einde van de 19e eeuw echt zouden verdwijnen, werden hun bevoegdheden – en navent ook hun prestige – alsmaar kleiner.

Hiërarchie

De voorstelling van de artsen in *Madame Bovary* is al veelvuldig onderzocht. De nadruk

ligt daarbij meestal op de onbenulligheid van Charles Bovary en vooral op diens onkunde. Minder aandacht wordt er besteed aan de manier waarop Flaubert de artsen voorstelt. Daaruit valt Flauberts eigen interpretatie op te maken over de medische praktijk medio negentiende eeuw.

In *Madame Bovary* zijn er drie artsen van belang. Naast de plattelandsdokter en dokter Carnivet, is er dokter Larivière, Charles' oude leermeester en hoofdgeneesheer in Rouen. Deze heren medici worden in het verhaal geïntroduceerd door ze te situeren binnen een reële context. Dokter Larivière wordt voorgesteld als dé man van de medische wetenschappen:

Het was doctor Larivière. ... De verschijning van een godheid zou geen groter opzien hebben gebaard. ... Hij behoorde tot de grote, door Bichat gestichte chirurgische school, tot die inmiddels verdwenen generatie van geneesheer-filosofen, die vervuld van een ware hartstocht voor hun vak, hun praktijk uitoefenden met geestdrift en scherpzinnigheid.

Door te verwijzen naar Bichat, de beroemde anatoom-patholoog, introduceert Flaubert dokter Larivière als een vertegenwoordiger van de Parijse School. Flaubert zou met een dergelijke beschrijving van deze medicus perfect weergeven waarvoor de Franse geneeskunde aan het begin van de 19e eeuw stond: autoriteit, intellectualiteit en gedegenheid. Tegelijkertijd spot Flaubert onderhuids met het aureool van alwetendheid van de medische wetenschapper door Larivière voor te stellen als een godheid.

Carnivet, de no-nonsense arts die in de horrelvoetscène het geklungel van Charles moet rechtzetten, is de tegenpool van Larivière. In de horrelvoetscène distantieert hij zich van de recente ontwikkelingen binnen de medische wetenschappen. Wanneer hij de desastreuze gevolgen ziet van de experimenteerdrang van Charles en Homais, steekt hij een vlammend sermoen af:

Dat heb je nou van die uitvindingen uit Parijs!!! Mooie theorieën van die heren uit de hoofdstad! Het is al net als met de diplopsie, de chloroform, de lithotripsie: een en al waanzin die ze van hogerhand moesten verbieden! En maar slim doen en ons methodes aansmeren zonder in te staan voor de gevolgen! Hier zijn we natuurlijk niet zo knap! Wij zijn geen geleerden, pronkers of fatten; wij zijn geneesheren, mannen van de praktijk, en wij denken er niet aan om iemand te operen die zo gezond is als een vis.

De moderne geneeskunde zou volgens Carnivet niet op het gezond verstand gebaseerd zijn. Artsen moeten mensen beter maken. Dat is volgens hem de enige opdracht van de geneeskunde. De medische wetenschap dient volgens hem niet altijd dat doel.

Deze uitval van Carnivet kan geïnterpreteerd worden als een kanttekening van Flaubert bij de ontwikkeling van de moderne geneeskunde. Hij wijst op het gevaar dat de medische vooruitgang kan leiden tot een geneeskunde met twee versnellingen. Parijs is het centrum van de moderne medische wetenschapsontwikkeling. Het platteland hinkt na met een oubollige medische praktijk. Tegelijkertijd hekelt Flaubert dit type artsen als Carnivet. Deze zogenaamde 'uitval' van Carnivet is doordrenkt van ironie. Flaubert legt deze 'man van de actie', die tegen de wetenschappen is, woorden in de mond als diplopsie of lithotripsie. Met het gebruik van medisch jargon ontkracht Carnivet zijn eigen uitspraak. Hij verzet zich immers tegen de medische vooruitgang door zich van

hetzelfde soort discours te bedienen. De ironische voorstelling van de figuur Carnivet, zou kunnen wijzen op de reserve die Flaubert heeft tegenover de critici van de moderne geneeskunde.

Charles Bovary ten slotte, is ‘officier de santé’, de derde en de laatste categorie in de hiërarchie van de artsenstand. Flaubert stelt Charles Bovary voor door hem precies met de groten der aarde op medisch vlak te vergelijken:

Noch Ambroise Paré, toen hij vijftien eeuwen na Celsus voor het eerst weer een slagader afbond, noch Dupuytren toen hij dwars door een hersenlaag heen een abces opensneed, noch Gensoul, toen hij als eerste een bovenkaak amputeerde, hebben zo zware hartkloppingen, zo hevig trillende handen en zo gespannen zenuwen gehad als Bovary, toen hij met zijn *tenotoom* in de hand toetrad op Hippolyte.

De vergelijking tussen de tweederangs arts Bovary met echt bestaande chirurgen zoals de beroemde arts Guillaume Dupuytren, of de minder bekende Joseph Gensoul, onderstreept de onbenulligheid van de plattelandsarts tegenover de reputatie van de beroemde medici.

Pijnlijke karikatuur

Flaubert karikaturiseert elk van de artsen: Larivière is de personificatie van de medische wetenschap. Carnivet staat voor de nuchtere, degelijke maar ouderwetse dokter die niet gespeend is van enige naijver op de medische wetenschappers. Charles ten slotte is een mediocre tweederangs dokter die zich vertilt aan zijn wetenschappelijke ambities.

Wanneer deze drie artsen tegen het einde van het verhaal rond het bed van de stervende Emma verenigd zijn, worden die drie karikaturen met elkaar geconfronteerd. De voorstelling van de artsen wordt dan in een satire geënceneerd omdat ze elk op hun eigengereide wijze handelen. De arts-wetenschapper kan met zijn medisch-wetenschappelijke benadering van de zieke alleen maar vaststellen dat Emma gaat sterven. De arts-behandelaar geeft haar een verkeerde behandeling die het stervensproces alleen nog maar pijnlijker maakt. De ongeschoolde plattelandsdokter zoekt tevergeefs zijn toevlucht in zijn *Dictionnaire des sciences médicales*. Door de commotie, zo meldt de alwetende verteller, kan hij de letters niet lezen. Aan het begin van het verhaal was echter al duidelijk dat dit medische handboek voor Bovary hoe dan ook niet te begrijpen was. Alle theorieën en alle moeite ten spijt, overlijdt Emma Bovary.

Flaubert leek in de individuele voorstelling van de artsen nog een voorkeur te tonen voor de arts-wetenschapper. In de slotscène echter wordt ook de moderne geneeskunde op de korrel genomen. Hij hekelt niet alleen de manier waarop de artsenstand op het platteland is georganiseerd. In de sterfscène spot hij ook met de beperkte mogelijkheden van de moderne geneeskunde. Elk van die artsen is in staat om geheel conform de moderne wetenschappelijke manier van observeren, waar te nemen wat er gebeurt. Geen van allen is in staat om haar afschuwelijke dood tegen te houden. Niemand stelt de vraag naar het waarom van deze tragedie. Emma Bovary, zo lijkt het, is alleen als symptoomcluster van vergiftiging belangrijk.

Flauberts voorstelling van de geneeskunde in *Madame Bovary* is kritisch te noemen. Hij beschrijft hoe de concrete medische praktijk op het platteland sterk contrasteert met de euforie over de 19^e eeuwse ontwikkelingen in de medische wetenschap. Hij wijst bovendien uitdrukkelijk op de grenzen van de medische mogelijkheden, iets wat haaks staat op de immense verwachtingen die de medische vooruitgang schept. Ten slotte geeft Flaubert met zijn snijdende ironie een beeld van een koele, afstandelijke en weinig humane medische wetenschap.

Actueel

Charles' handel en wandel verschaft waardevolle informatie over de gang van zaken in de medische praktijk van de negentiende eeuw. De encenering van de medische figuren aan het sterfbed van Emma geeft Flaubert de kans om zijn persoonlijke, kritische mening over de ontwikkelingen in de geneeskunde te formuleren. Beide elementen uit deze roman zorgen ervoor dat *Madame Bovary* ook de hedendaagse lezer prikkelt. Het zet aan tot reflectie over de geneeskunde die veel verder gaat dan de negentiende eeuw. Het roept vragen op die van alle tijden zijn. Wat is 'goed' medisch handelen? Wat zijn de mogelijkheden en de beperkingen van de medische vooruitgang? En in hoeverre kan de geneeskunde het menselijke lijden verhelpen?

Literatuur

- Anweiler, J. (1934). *Die stilistische Funktion der medizinischen und naturwissenschaftlichen Fachausdrücke in Flauberts "Madame Bovary"*. Mannheim.
- Cabanes, J.-L. (1991). *Le corps et la maladie dans les récits réalistes (1856-1893)*. Paris: Klincksieck.
- Czyba, L. (2000). *Médecine et médecins dans Madame Bovary*. M. Miguet-Ollagier, & P. Baron (ed.), *Littérature et Médecine*. (Vol. 90) Chap. 685, pp. 127-149). Paris: Presses Universitaires Franc-Comtoises.
- Flaubert, G. (1991[1857]). *Madame Bovary* (vert. H. van Pinxteren). Amsterdam: Veen.
- Furst, L. (1993). *Realism and hypertrophy: a study of three medico-historical "cases"*. *Nineteenth-Century French Studies*, 22 (1&2), 3.
- Furst, L. (2001). *Medical progress and social reality. A reader in nineteenth-century medicine and literature*. New York: State University of New York Press.
- King, D. (1929). *L'influence des sciences Physiologiques sur la Littérature Française, de 1670 à 1870*. Paris: Société d'édition Les Belles Lettres.
- Respaut, M. M. (2000). *The nineteenth century's obsession with Medicine: Flaubert's Madame Bovary*. A. Hunsacker
- Sorgdrager, W. (2002). *De man van Madame Bovary of een mislukt experiment*. in Meulenberg F., van der Meer J., & Oderwald. A.K. *Ziektebeelden*. Utrecht: Lemma.
- Thiher, A. (2001). *Fiction rivals science. The French Novel from Balzac to Proust*. Columbia and London: University of Missouri Press.